

JAN PONĚŠICKÝ

Agrese, násilí

a psychologie moci

TRITON

Jan Poněšický

**AGRESE, NÁSILÍ
A PSYCHOLOGIE MOCI**

for JUDITH

Jan Poněšický

**AGRESE, NÁSILÍ
A PSYCHOLOGIE MOCI**

TRITON

Jan Poněšický
Agrese, násilí a psychologie moci

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována, ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

© Jan Poněšický, 2005
© TRITON, 2005
Cover © Netopejř®, 2005
©Frontispice: Ludmila Poněšická, 2005
Vydalo Nakladatelství TRITON, Vykáňská 5,
100 00 Praha 10, www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-593-0

OBSAH

Předmluva	9
Část I	15
1 Teorie agrese: vrozená pudovost, nebo reakce na frustraci?	21
1.1 Agrese coby vrozená pudová síla	22
1.2 Agrese získaná v důsledku frustrací	35
1.3 Smíšený „humanistický“ koncept Ericha Fromma	41
2 Psychodynamika agrese, druhy a formy násilí	45
2.1 Agrese a problematika osobnostních hranic	47
2.2 Exkurz: násilí v rodině, sexuální zneužívání a incest	52
2.3 Agrese a hrozba ztráty vztahovosti	63
2.4 Agrese a zachování koherence vlastní osobnosti	67
2.5 Narcismus, agrese, násilí a moc	71
2.6 Agrese a násilí na vztahově celostní úrovni	76
2.7 Dospělá konstruktivní agrese	82
3 Sociologické a antropologické pojetí agrese	91
4 Závěr: Dynamicko-systemické pojetí agrese a násilí a možnosti jejich socializace	97
5 Filosofie, sociologie a psychologie moci	109
6 Agrese, násilí a strach	129
7 Násilí na sobě. Násilí a moc v psychosomatice a psychoterapii	137
8 Zacházení s agresí ve výchově	147
Literatura	157
Část II	161
Příspěvky spoluautorů	
Agrese, násilí a německá minulost (T. Bastian)	163
Zacházení s násilím a jeho následky (G. Klüve-Schleberger)	171
Psychoanalytický rozbor totalitní mentality (O. Marlinová)	183

Agrese a moc z antroposofického hlediska (M. Seefried)	197
Etika a agresivita v podnikání (S. Hubálek)	205
Sexuální agrese (P. Weiss)	211

PŘEDMLUVA

Filosofové tvrdí, že za každou vědeckou teorii stojí určitý filosofický názor a postoj ke světu, jenž je často spolupodmíněn osobnostními preferencemi jeho autora. Podílí se na něm jeho dosavadní životní zkušenosti, které zabudovává do onoho filosofického východiska. Psychoanalytici hovoří o myšlenkové identitě, o kongruenci mezi vlastním myšlenkovým světem a předmětem zkoumání. To se týká zvláště pojednání o lidských problémech. Právě v předkládané knize se jedná o kontroverzně diskutované názory na dobro a zlo, na výchovu, spravedlnost a vzájemný respekt, jež jsou zatíženy subjektivními postoji a někdy až protichůdnými psychologickými teoriemi.

Čtenář má totiž právo se něco dozvědět o tom, jak se vyvíjel autorův postoj k násilí a moci, z jakých osobních zkušeností a světonázorových pozic vychází.

Jako mnoho mých vrstevníků jsem považoval komunistický režim, v kterém jsem vyrůstal, za diktátorský a zažil jsem mnohokrát jeho moc na vlastní kůži. V roce 1968, těsně po skončení studia medicíny, jsem založil v jihočeském kraji opoziční stranu KAN, jejímž jsem se stal předsedou. Zde jsem přišel do styku i s druhou stranou mince, s možností opojení mocí. Najednou jsem mohl zahájit kampaň na sesazení komunistických funkcionářů, vycházely články v novinách, přijímali jsme nové členy, byl jsem vyzván hovořit na celostátním mítinku v Praze na Žofíně, jehož přenos byl vysílán na Západ atd. Ještě po obsazení sovětskou armádou trval nějaký čas ten pocit síly a vlastní působnosti, takže jsem přehlédl nebezpečí politického procesu a následného odsouzení. Následovala vydanost napospas vůli komunistických mocipánů, výslechy, profesní diskriminace. Tato bezmoc v době normalizace, jakési podivné všeobecné a nepochopitelné ochromení vnuklo představu, že odpor není možný – ač i v případech mnohem horších diktatur existovala podzemní hnutí. Chtěl jsem tomu všemu rozumět, tak jsem začal v roce 1969 s dál-

kovým studiem psychologie na filosofické fakultě Karlovy univerzity, kde se tehdy ještě přednášelo podle skript z roku 1968, mj. i sociologie a politologie.

Teprve mnohem později jsem pochopil, že moc se vykonává nejen hrozbami (někomu něco vzít, nedat, zabránit či ublížit), ale i sliby a možnostmi něco poskytnout. V socialismu to byla jistota zaměstnání, zdravotní péče, penze, nezodpovědnost – stát se o všechno postaral – jakož i nejrůznější možnosti upřednostňování privátních zájmů, takže v práci si člověk často spíše odpočinul. V emigraci, a i u nás po roce 1989, jsem si uvědomil, že toto manipulování patří do jisté míry k normálnímu životu: hrozby a odměny se používají ve výchově, nátlak, intriky, prosté ovlivňování, protekce či mobbing se dějí dle sympatií a antipatií všude, v sociální i v pracovní oblasti, záleží spíše na omezení zákony a na společenské morálce.

Již během studia medicíny jsem se cítil přitahován neprozkoumaným terémem duševních nemocí, kde jsem ovšem brzy narazil na opak moci, na bezmocnost. Nechtěl jsem se smířit s tím, že tato frustrace možnosti porozumění psychickým chorobám a jejich léčení vede paradoxně ke vzdání se empatie (odspolulidštění), k mechanickému podávání tlumivých léků či k aplikaci šoků. Dodnes se zájem o schizofreniky z velké části redukuje na zabývání se chorobnými příznaky, na jejich diagnostiku, respektive na úvahy o biochemických procesech v mozku. I to byl jeden z důvodů, proč jsem po své výpovědi z politických důvodů z krajské nemocnice v Českých Budějovicích odešel na psychiatrii do Horních Beřkovic, kde mi k mému překvapení nebylo bráněno v externím studiu psychologie. Doufal jsem v působnost, sílu a moc psychoterapie. I zde jsem se setkal jak s bezmocností, tak s možnostmi manipulace či dokonce zneužití.

V českých standardních učebnicích obecné psychologie i psychologie osobnosti (Balcar, Mikšík, Nakonečný, Smékal) chybí samostatné kapitoly o agresi a násilí. František Koukolík vydal v roce 2001 knihu „Zlo na každý den“, ve které ze svého přírodovědeckého hlediska neuropatologa pojednává o agresi a násilí v pojmech poruch mozkových funkcí a struktur. Jeho pozitivistické a pragmatické východis-

ko ho předurčují k zastávání pozic a výtobytků neuropsychologie, jakož i evoluční psychologie. Uznává sice individuální, subjektivní významovost lidského prožívání i složitost interpersonálních interakcí, přesto se dle něho děje psychologické působení cestou ovlivňování genů a dále nervových spojení v mozku (str. 125). Nepatří však dle mého názoru k oněm redukcionistům, kteří, oslněni diagnostickými (např. zobrazovacími) metodami fungování mozkové činnosti, počali opět věřit v možnost převést duševní život na činnosti centrální nervové soustavy. Chtěl bych věřit, že můj příspěvek navazuje na toto pojetí a zároveň ho doplňuje o psychologickou dimenzi, např. o to, jak frustrace bazálních potřeb (jež často unikají naší pozornosti) vede ke specifickým formám agrese či potřebě násilí. Z uvedeného by mělo též vyplynout, jaké jsou možnosti jejího zvládnání, přetvoření apod. Psychika s jejím fungováním i obsahovou stránkou je zde pojata jako samostatná entita se složitou vlastní strukturou a dynamikou. Tak například touhu po sebeúctě, pravdě, bohu atd. bychom marně někde v mozku hledali, i když nepopírám adaptivní aspekt i specifickou lidskost těchto často tak mohutných tendencí, za něž byli mnozí lidé ochotni položit život. Stejně tak pro mě zůstává z materiálního hlediska tajemstvím interpersonální (jejímž jedním aspektem, reprezentací, je řeč), totiž to, co se děje mezi lidmi. Tak zůstává z neurologického i kybernetického hlediska záhadou, že člověk ihned (simultánně) rozumí tomu, co druhý říká, pochytí i celkový význam sdělovaného, vnímá i jeho chování, emoční signály, ihned vytuší, co je míněno mezi řádky i to, co je adresováno jemu osobně a proč to přichází právě teď atd. Možná, že se budou psychologové za nějakých 500 let usmívat našim nynějším hrubým materialistickým představám o lidské psychice.

Stejně tak je z hlediska dosavadního popisu fungování mozku těžko vysvětlitelné, jak se dokáže agrese ihned změnit v opak, např. následkem vcítění se do druhého, jiného pochopení situace, uvědomění si neodůvodněnosti, mylky či svého vlastního podílu na konfliktu.

Naše přední psychoterapeutka Jitka Vodňanská (osobní sdělení) udělala – opět obtížně neurofyziologicky vysvětlitelnou – zkušenost vy-

rovnání se s frustracemi všedního života i s agresí dlouhodobými meditacemi a dospěla k poznání, že

1. existuje jen přítomnost
2. vše je v pohybu, vše je pomíjivé
3. nejsem nic, vlastní sebevědomí je pouhá sebedědávka sloužící našemu narcismu
4. člověk je v podstatě sám, vše se odehrává v jeho mysli, to je jediná jistota a skutečnost
5. je nutno se naučit nic neočekávat
6. snaha někoho, něco vlastnit je nenasytná, nesmyslná a nemožná.

Znamená to vzdání se potřeb a přání a tím i vyloučení s tím spojených frustrací a agresivních reakcí? Jak rozumět tomu, že agrese u nesmírně tolerantně vychovávaných dětí spíše narůstá? Jak vysvětlit fakt, že je tomu tak i u mnoha mladých lidí, přestože žijí v blahobytu, svobodě a sexuální volnosti? Celé generace se domnívaly, že dosažení těchto cílů povede ke štěstí. Vyvolává agresi u dnešního člověka něco jiného, frustrace či nedostatek něčeho základnějšího a zároveň skrytějšího? Jedná se například o emoční izolaci a bezvztahovost, o absenci řádu ve vlastním životě na úkor postmoderního relativismu, o ztrátu ideálu a smyslu? Je náš základní a nyní široce frustrovanou potřebou přání se angažovat, budovat něco nového, probíjet něco a zažít změnu? Jsme svědky toho, že darování svobody i dostatek peněz nejsou schopny vynahradit pošramocenou identitu, sebeúctu a hrdost nad vlastním dílem, jak to vidíme v bývalé NDR, Jugoslávii či Iráku.

Přál bych si, aby tato kniha čtenáři pomohla násilí a moc prohlédnout, což je prvním krokem k tomu se jim ubránit. Zároveň je vhodné si uvědomit, jakou moc každý z nás má, jak jsou například i mocní závislí na ovládaných. Poukáží i na to, jak všichni lidé prosazují mermomocí své představy a jak snadno dochází ve výchově, partnerství, zaměstnání i politice ke zneužívání moci.

Mé filosofické východisko nechť posoudí k tomu povolání; sám bych je označil jako konstruktivismus, s tou výhradou, že naše konstrukty reality nejsou libovolné, nýbrž omezené naší lidskou výbavou (schopnostmi a motivacemi) a že mají za úkol co nejlepší přizpůsobení se stále se měnícímu světu okolo nás (evolucionismus). Z tohoto zorného úhlu vidím smysl humanitních věd ve stále novém pochopení reality, jež by skýtalo lepší možnost řešení současných problémů. Je mi blízký i fenomenologický přístup zabývající se ontologickými, obecně lidskými problémy a teorií poznání.

Při korektuře textu jsem zjistil, že některé pasáže vyznívají poněkud těžkopádně, za což se čtenáři omlouvám; přece jenom je znát, že žiji již od r. 1977 v cizině.

ČÁST I

ÚVOD

Snad žádné jiné téma není tak často předmětem diskusí, námětem filmů, her, knih či básní a též hlavní ideou náboženství i pohádek jako téma boje dobra se zlem, lásky a nenávisti, téma věrnosti a zrady, života a smrti. (Například nejvíc vražd i sebevražd má v pozadí zhrzenou lásku, žárlivost, zklamání a opuštění). Mnohé ideologie, včetně křesťanství, vidí pokrok ve vývoji lidské společnosti, v postupném vytváření spravedlivého, mírumilovného společenského řádu, jak si to na svůj štít napsala francouzská revoluce: svoboda, rovnost, bratrství. A přesto, již během revolucí a ve jménu těchto vznesených cílů dochází takřka obratem ruky k nebyvalým krutostem, ať již ve Francii, Americe či Rusku, s následným útlakem lidí odlišného smýšlení, národnosti, vyznání či barvy pleti. Jak si to lze vysvětlit a jak tomu lze čelit? V současné době se dějí ve jménu nacionalismu či svatých válek neuvěřitelné krutosti, jedno násilí má za následek ještě smrtelnější odplatu.

Tím víc udivuje, jak málo se lidé včetně politiků zajímají o výsledky psychologických a sociologických výzkumů týkajících se agrese a násilí, a jak to málo, co se dostane do obecného povědomí, se realizuje v praxi. Téměř neexistuje účinná legislativa a kontrola mající na zřeteli zamezování agrese v rodinách; dle nezávislých zdrojů a odhadů trpí 20–30 % lidí nejrůznějšími krutostmi, od ponižujících trestů dětí až po znásilňování v manželství či sexuální zneužívání nezletilých. Teprve pozvolna se zavádí do škol učební předmět etika, jejímž obsahem je výchova k humanistickým ideálům, s čímž souvisí i naučení se takovému zacházení s agresí, při kterém by nedocházelo k násilí. Namátkou lze uvést senzibilizaci v encounter skupinách, vciťování se do druhého, uvědomování si subjektivity vlastních názorů, respektování mínění a způsobu života druhých, učení se konstruktivní kritice, disputaci i sebekritice, důraz na úctu i sebeúctu, vlastní odpovědnost, na hlas svého svědomí, vytváření vlast-

ních hodnot a nepodřizování se vnější autoritě, módě nebo ideologii. Snad nejdůležitější je rozpoznat svůj vlastní sklon k agresí, což by mělo vést k tomu, že se jí podíváme odvážně do očí, že zřetelně nahlédneme, kolik natropí jiným bolesti, frustrace, či jak narušuje vztahy, že se jí vzepřeme či ji dáme do služeb správné věci: ať již sebeobranou či boje proti bezpráví, pomluvám, násilnostem, za pravdu atp.

Bagatelizování či potlačování agrese nikam nevede, leda k jejímu vyústění v zastřenou a tím často i zhoubnější podobě. Příklady nabízí historie přemíru: Kristus hlásal lásku, byl však i odvážný. Pozdější křesťané vytěsnili jeho protestní postoj a převzali pouze mírumilovnost, často až poslušnost; odsuzovali agresí, a na druhé straně vedli křížové války či upalovali čarodějnice; i ono líčení pekla za spáchané hříchy má v sobě značný agresivní náboj. V běžném životě vede děláni pouze dobra, nastavení zlu i druhé tváře spíše k jeho šíření než k obrácení hříšníků na dobrou cestu. Je to zvláštní, jak se nám, pokračovatelům křesťanské tradice, přičí uznat zlo v sobě samých, ač teoreticky uznáváme hříšnost, zpověď, odpuštění a odčinění. Sebekritické přiznání odpovědnosti za pochybné chování se vydává většinou za pomýlení. I politici se distancují od chyb, minulých i současných nepravostí či od historického násilí vlastního národa, raději hovoří o „ose zla“ jinde, o neuvěřitelných zvěrstvech a boji proti terorismu, jenž se stává jakýmsi symbolem se svým vlastním autonomním životem a slovníkem. Nezbyvá pak nic jiného než se od tohoto nepochopitelného zla distancovat, ať již potlačením či odštěpením v sobě samém, nebo projekcí do druhých. To poslední odůvodní vlastní násilí, agresivní úmysly jsou delegovány na protivníka. Střep ve vlastním oku se stane břevnem v duši nepřítel. Není pak jiného východiska než vzájemný boj. Podobný princip vlastního sebekritického pohledu měl na mysli jistý známý americký kriminolog, který prohlásil, že nejpodezřelejší jsou mu lidé, kteří nikdy nemysleli na to nikoho zabít – tím nepřipravenější se stali tváří v tvář příslušnému prudkému destruktivnímu impulzu, jemuž tím spíše podlehli.

Samozřejmě je veřejnost často oprávněně skeptická k názorům psychologů, jež se často mění či se neosvědčují v praxi. Bylo tomu tak např. v případě extrémně antiautoritativní výchovy, o čemž se rozeptáme v dalším textu, stejně jako v různorodosti názorů na politický extremismus, zvláště levicový, na pornografii či akční filmy. Zde se například ukázalo, že spíše než k odreagování „přebytečné agrese“ dochází ke snížení prahu pro násilné a kriminální chování, že se jedná o subtilní učení, o racionalizaci takového chování a nápodobu. Jiný vlivný a kontroverzně diskutovaný psychologický směr tzv. pozitivního myšlení sugeruje možnost a správnost pouze kladného přístupu k sobě samému i druhým, vše ostatní je vydáváno za deformaci zásadně pozitivního založení člověka.

1 TEORIE AGRESE: VROZENÁ PUDOVOST, NEBO REAKCE NA FRUSTRACI?

Ve volné návaznosti na poslední odstavec úvodu lze i zde konstatovat nejednotnost psychologického názoru na tuto principiální otázku. Ba co více, mezi zastánci vyhraněných názorů na příčiny a povahu agrese dochází k nelítošným bojům, což zřejmě souvisí s daným tématem. Zjednodušeně jde o to, zda je agrese lidskou konstantou, či zda je reakcí na frustrace, tj. získanou vlastností, zda je tudíž naučená a tím pádem změnitelná. Zastánci pudové teorie jsou většinou označováni za konzervativní, zastánci vlivu prostředí za pokrokové. Samozřejmě se psychologové zdůrazňující nevyhnutelnost a stálou přítomnost agrese v nás nepovažují za konzervativní v negativním slova smyslu, nýbrž za realisty, kteří nic neidealizují a tudíž nepodceňují a tím spíše hledají reálně možné cesty, jak se s agresivním potenciálem v člověku konstruktivně vyrovnat. Pravděpodobně hraje v tomto střetu názorů na agresivitu i strach z ní, pod jehož vlivem tendují lidé (emočně-regresivní reakce), psychology nevyjímaje, k pokud možno jednodušším a často zjednodušeným řešením. Je absurdní, že se sami dopouští násilí, znásilňují fakta tak, aby odpovídala jejich názorům. Ono zjednodušení – zde i názorů protichůdného tábora – lze vystopovat na obou stranách: jedna námitka zní, že když je agrese výhradně vrozená, nedá se na chování, které podmiňuje, vůbec nic změnit, a tím se omlouvá (biologizuje) příslušná odpovědnost za toto chování. Opačná námitka, kritizující představu, že vše je naučené, zpochybňuje s tím spojený závěr, že lze agresivní chování a násilí skrze správnou výchovu a vhodnější sociální podmínky snadno a beze zbytku odstranit. Výchovná praxe tuto domněnku nepotvrdila, ba přinesla často i opačné výsledky. A tak jedním tématem této knihy bude i možná syntéza, respektování a vzájemná souhra vrozených i získaných vlivů.

Mimo jiné existuje podobné dilema v otázce změny osobnosti i během psychoterapie, totiž nakolik je nejdůležitějším terapeutickým faktorem emoční, vřelá akceptance od terapeuta, tj. nová pozitivní

emočně korektivní zkušenost s ním či ve skupině (vliv prostředí), či zda je důležitější vhléd do vlastní konfliktní problematiky, naučení se žít s problémy, zde s agresivními tendencemi. Zjednodušeně řečeno jde o terapeutický postoj k pacientovi: láska (akceptance) versus konfrontace. K tomu lze poznamenat, že je třeba se řídit psychologií pacienta; jednoho mohou vést pozitivní zpětné vazby k ještě větší závislosti či narcismu, u druhého může vést konfrontace ke zhroucení. Na druhé straně jde i o ideologickou nezaújatost a o osobnost psychoterapeuta: jednomu se přičítá představa, že se například u mnoha depresivních pacientů jedná o potlačované nepřátelství a zhoubnou závist, druhý se opět nechce vystavovat intenzivnímu vztahu a závislosti, je mu bližší objektivní psychoterapeutická technika, zdá se mu vhodnější „neutrální pozice“, přísná analýza či kognitivní behaviorální strategie, bez ohledu na komplikovanost vztahu, jež je pokud možno z psychoterapie eliminována.

V dalším textu uvedu stručně dosavadní teorie agrese s krátkými vlastními komentáři.

1.1 Agrese coby vrozená pudová síla

Agrese se většinou definuje jako psychologická (emočně motivační) mohutnost, jež má za cíl poškodit přírodu, věci, lidi nebo sebe samého. Z psychologického hlediska je chápána coby vrozená vlastnost či reaktivní připravenost, jež je člověku vlastní a tudíž eticky neutrální, sloužící k adaptaci, udržení života, např. získání obživy, sebeprosazení či obraně.

Agrese je vlastně pouhé cizí slovo, nevjadřující žádný zážitek nebo druh chování. Je spíše abstrakcí zahrnující jisté emoční stavy a vnitřní impulzy k jednání, jako např. zlost, vztek, zuřivost, nepřátelství, pohrdání, to vše spojené s určitými představami nebo fantaziemi – někomu se pomstít, někoho zabít, zničit, pomluvit, znemožnit, jakož i s chováním, jímž je někomu způsobena újma; to vše většinou negativně hodnoceno, ačkoliv může být agrese i ve službách dobré (spravedlivé) věci (boj za svobodu, boj proti zlu atd.). Stejně nejed-

notný je i evoluční původ agrese, zda se jedná o teritoriální rivalitu, rivalitu o potomstvo, sociálně-hierarchickou agresi, snahu získat to, co jeden potřebuje, a vlastní druhý, či se jedná dokonce o akt uchvácení cizího života (M. F. Hirigoyen, 1998). Ke konci knihy se budeme zabývat i současnou diskusí a možnými východisky týkajícími se dynamiky a struktury agrese.

Podle Konrada Lorenze (1963) se u agrese nejedná primárně o pouhou reakci na příslušný podnět, např. ohrožení, nýbrž o pudové, neustále znovu narůstající vnitřní napětí, jež hledá ve svém okolí příležitost k vybití. Tento biologický proces zajišťuje přežití individua i druhu a přispívá k selekci nejsilnějších, a to jak z hlediska odolnosti a zdraví potomků, tak z hlediska obrany samice a rodiny. (Kdyby tomu tak nebylo, byli by jedinci vydaní napospas tomu, co se v určitém společenství naučili.) Hrozbou násilí se zachovává i stabilní hierarchický pořádek ve společnosti; příslušné rituální chování posiluje vztahové vazby důležité pro přežití sociálního útvaru.

U lidí, zvláště v civilizovaných zemích, na základě smluvních norem nenásilného spoluzití chybí dostatečné množství podnětů a příležitostí k agresi (v pozitivním smyslu k prokazování odvahy či k zažití dobrodružství). Proto si sami, jaksi uměle, vytváříme specificky lidské konfliktní a kompetitivní situace, dochází ke vnitrodruhové agresi, k válkám. Z tohoto hlediska bude agrese i nadále všudypřítomná a paradoxně tím nesmyslnější, absurdnější a nepřírozenější, čím více se bude společnost snažit o nastolení mírumilovných podmínek. Je zvláštní, že přes tento jednoznačný závěr Konrad Lorenz na konci svého díla v r. 1963 uvádí, že věří v sílu lidského rozumu, v moc selekce a tudíž doufá, že rozumnost v této selekci zvítězí. Tímto optimistickým výhledem si však neprotiřečí, pakliže onu rozumnost nechápeme coby jednoznačné řízení se dle racionální logiky, která by například dokazovala, že smířlivé a tolerantní spoluzití má nesporné výhody před použitím násilí. Opravdová rozumnost bere v úvahu nezkrášlenou realitu, zde vzhled do přirozenosti člověka. Pouze bere-li se tato v úvahu, lze diskutovat o co nejvhodnějším (tj. opravdovému člověku odpovídajícím) sociálním uspořádání. Pro-

sazuje-li společnost, zvláště její protagonisté, příliš idealistické normy, pak dochází k jejich obcházení, jež vede koneckonců k podrytí celého etického kodexu. Jistá analogie se týká příliš vysokých daní a složitému systému jejich výpočtu a vybírání, což vede k jejich neplacení; středověká přísná katolická církev se dopouštěla hrubých agresivních i sexuálních přestupků; ale i v interpersonálním styku, tam, kde se nedostává přirozené spontánní agresivity, se projevují její tím zhoubnější formy. V každodenním životě se právě spořádání občané rozhořčují nad nepořádnými sousedy a volají hned policii, což působí velice destruktivně. Zkušenosti získané v preverbálním období, týkající se agrese, hostility, nenávisti, závisti, arogance či ponižení, se vyznačují vysokým stupněm stálosti a recipientní schopnost individua pro nové korektivní zkušenosti je zde velmi limitována (J. Zeman, 2002). Přesto i tento autor na stejné stránce textu (str. 154) věří ve splnitelnost úkolu celospolečenské nenásilnosti vhodnou osvětou.

Sigmund Freud (1921, 1930, 1933), zakladatel psychoanalýzy, se nespokojil s evolučně psychologickou daností agrese a hledal její biologické kořeny. Domníval se, že v protikladu k růstu a přirozené homeostatické organizaci všeho živého existuje ve všech organismech i opačná tendence k rozkladu a zániku; že jde o psychický výraz souhry mezi anabolismem a katabolismem (zabudování přijatých živin do organismu a vylučování zplodin rozpadu). Na sociální úrovni by se jednalo o rozbíjení starého a stavění nového, nových názorů či řešení. Freud se zabýval tak či onak nastolenou rovnováhou – a nebo i konfliktem – mezi pudem k životu a pudem ke smrti, mezi erotem a thanatem, mezi konstruktivními a destruktivními tendencemi. Jak se onen (i psychoanalytiky kontroverzně diskutovaný) pud smrti projevuje? Nejzřetelněji je to vidět v extrémních či dokonce patologických případech masochismu či sadismu, u těžkých depresí, u hladovění anorektiků, při rozpadu osobnosti u schizofrenních psychóz, u sebepoškozování a sebestrukce, ale i ve formě pocitu ztráty vlastní sebeceny, životnosti, strachu před katastrofami či selháním, ve fantaziích ztráty všeho cenného a představě, že se otvírá peklo. V mezilidském a společenském kontextu se ona de-

struktivní tendence týká vztahů. Andre Green (2001, str. 874) píše doslovně: „Manifestace pudu smrti záleží ve vypovězení či stažení emocionálního obsazení druhého,“ který přestane jako spolučlověk existovat. Jinými slovy se jedná v pudu smrti o smrt všemu živému, živým vztahům mezi lidmi, cílem je jakási „nulová hladina“, tím i libovolný život bez problémů, tzv. negativní narcismus. To však již znamená odklon od pudového pojetí agrese, jejího evolučně-biologicky automatického nárůstu (podobně jako u sexuálního pudu, u něhož je tím zajištěno rozmnožování) s nutností vybití, uspokojení, k pojetí vlastnosti či určitého životního stylu, bezvztahovosti, jež je spíše výsledkem sociálního učení než pudově-biologickou daností.

Sigmund Freud spatřoval východisko z konfliktu mezi pudem života a smrti v přijetí konfliktní povahy lidského bytí. Právě ona častá neřešitelnost a opakování stále stejných konfliktů vždy v různých podobách jej vedla k hypotéze pudové, stále znovu se „nabíjející“ povaze destruktivní tendence z biologických pramenů. I v této konzervativní tendenci opakování spatřoval působení pudu smrti. Ten lze interpretovat jako tendenci k sebedestrukci, jež je ze sebezáchovných důvodů obrácena navenek ve formě agrese, což by na psychologické rovině znamenalo, že existuje pouze volba mezi vlastním zánikem a napadením druhého, „buď já, nebo ty“. I ve „zlidštěné“ formě, tj. ve spojení s opačnou libidinózní sociální stránkou, se tento konflikt projevuje v nejrůznějších situacích: mezi tím, kam až lze kritizovat a co ještě tolerovat; co je obrana a co již protiútok; jak sladit egoismus a altruismus; kde je hranice mezi prosazováním se a vnucováním svých názorů jiným. Naše sny, ve kterých nefunguje cenzura, jsou plné ukrutností a sadismu. Smrt lze pak chápat jako konečnou sebedestrukci, když se již nedostává sil k boji o život.

Na druhé straně lze onu skutečnost nejistoty, kam až je možné jít, aniž bych druhému činil újmu či násilí, či se dokonce bezvztahově, nehumánně choval, vysvětlit poruchou tzv. jáské funkce empatie. Arno Gruen (1997) o tom napsal celou knihu s názvem „Ztráta soucítění“. Zde tudíž není násilné chování vysvětlováno působením pudu smrti či silou vrozené agrese, nýbrž deficitem „mechanismů, jež je regu-

luji“ . Zde se může již jednat o získané či vrozené defekty tlumících regionů v mozku, přes nenaučení se sebeovládání, resp. sociálního chování a empatie až k nedostatečné schopnosti potlačení (držení v šachu) antisociálních impulzů. Jejich regulace, neutralizace a socializace, např. sublimací ve formě přijatelné činnosti (řezník, voják, boxer), je deficitní, jakož i smísení agresivních tendencí s opačnými pohnutkami soucitu a lásky, např. ve formě identifikace s přirozenými rodičovskými vzory: ti se většinou chovají jak přísně, tak laskavě, jak energicky a odvážně, tak spravedlivě a sociálně.

Výše popsaná destrukce vztahovosti není tudíž nezbytně vysvětlitelná pudem smrti, nýbrž může být následkem potlačení spolucítění, jakousi citovou anestezií, jež umožňuje a usnadňuje násilné chování, ať již ve smyslu ventilace agrese, dosahování moci, bohatství, či žen, jindy se stávají takoví jedinci bezproblémovým nástrojem v rukách diktátorů. V mírnější formě to znamená řídit se pouze logikou, rozumem, bez ohledu na zdánlivě iracionální povahu citů.

Poznámka na okraj: zajímavá je skutečnost, že takováto depersonalizace, jakési vypovězení citového spoluprožívání, se děje i u oběti, i zde by byla nepotlačená emotivita neúnosná. Podobnost lze spatřit i v povaze emočního stavu zuřivosti a úzkosti. V extrémních případech se oběť identifikuje s pachatelem, aby tím unikla vlastnímu nesnesitelnému prožívání i nerovnému konfliktu.

Co vede k potlačení spolucítění?

Zprv je to raná dětská zkušenost bezcitného vztahu, vcítění se do druhého je něco zcela neznámého, tudíž až ohrožujícího, přinejmenším znejistujícího. Takto, jako ke všemu schopné automaty, byli vychovávaní sirotci v Rumunsku v příští členy tajné policie, či jsou k tomu doposud vedeny děti v některých afrických státech.

Poněkud mírnější variantou je výchova mladých mužů (s různými iniciačními rituály) k odvaze, k tvrdosti, k nepocitování bolesti či k naprosté loajalitě (např. iniciace věrnosti mafii první vraždou).

Někdy je ztráta spolulidskosti způsobena jejím traumatickým „rozbitím“, když způsobené nelidské násilnosti otřásl vírou v existenci a věrohodnost humánních mezilidských norem a vztahů. Již tím, že se takový člověk stává tvrdý, nedůvěřivý a k okolí zatvrzelý, činí dalším „nevinným“ lidem bezprávi. Navíc má tendenci se na svém okolí – lidstvu, jež mu způsobilo újmu – mstít; obrací původní situaci oběť – pachatel ve vlastní pachatelství, aby se tím spíše již nikdy nestal obětí. Na rozdíl od prvního případu zde lze hovořit o aktivním potlačování spolucítění.

V sociálním, evolučně psychologickém kontextu se podobnou myšlenkou zabývá badatel v oblasti emocí R. Krause (2001). Domnívá se, že aktivní schopnost potlačit empatii byla v dobách člověka – lovice a bojovníka o bohatá loviště (např. u indiánů) vysoce adaptivní; jen „dezidentifikace“ umožňovala bezproblémové vnitrodruhové vraždění. Oběti je připsán statut nepřítele, kořisti. I dnes, v situaci válek a terorismu, přispívá tento mechanismus k efektivitě boje: my jsme dobří, pravověrní, humanističtí atd., oni jsou špatní, bezvěrci, ztělesnění zla. Ruku v ruce jde hrdinství, rytířskost a krutost. Nacisté se považovali za průkopníky nové morálky, představitele vyšší rasy, položili by život za ideje svého vůdce, byli vzornými otci a citlivými hudebníky, pokládajíce ostatní, zvl. Židy, za ne-lidi, za škůdce, jež je nutno vyhladit. Obdobné, dnes těžko pochopitelné myšlení, existovalo v dobách otrokářského řádu, proti němuž nic nenamítali ani filosofičtí autoři těch nehumanističtějších spisů. Na individuální, zvláště psychopatologické rovině se Krause domnívá, že toto emoční nastavení převažuje u tzv. borderline pacientů, kteří se nacházejí v neustálém stavu boje. Žijí jen ve dvou možnostech: buď vítězství s následnou mocí, podmaněním si druhých, zlomením odporu či kritiky (ti druzí se musí přizpůsobit, resp. akceptovat vítěze) – anebo čistá prohra, vše je špatné, černé, svět je nepřátelský a nespravedlivý, dochází k opětné aktivaci agrese. V obou situacích je potlačení empatie „výhodné“, tj. nekomplikované emočními otřesy. A tak musí psycho-terapeut přezkoumat, zda není „lovčí“ emocionalita v současných životních podmínkách pacienta víceméně nutná k přežití a zachování duševní rovnováhy. Podobně je tomu u obětní emocionalita s typickým emocionálním strnutím, disociacemi a neohrazením až iden-

tifikací s pachatelem, zvl. existuje-li s ním i nadále kontakt. Pak je třeba zasáhnout v realitě a do té doby se nelze věnovat změně dosavadního prožívání. Teprve po vyřešení reálné nebezpečné situace je možno pacienta vést k tomu, aby postupně testoval realitu a přesvědčoval se, je-li jeho dosavadní strategie i nadále odůvodněná.

Podobně se chová i narcista, s tím rozdílem, že se vyhýbá boji, či spíše možnosti prohrát, což by pro něj znamenalo naprosté selhání jeho narcistického životního konceptu – a tím více se snaží porážce (tedy otevřenému boji) svým jednáním předejít. Osvědčeným manévrem je přehlížení protivníka, jehož vůbec nebere coby protihráče na vědomí, jehož nechá takříkajíc „bušit do prázdna“. Tato demonstrace lhostejnosti, povýšeného výsměchu, aniž by brala v úvahu argumentace či přání po konfrontaci druhého, působí extrémně destruktivně. Jindy si narcista vybuduje silnou mocenskou pozici, a čím více svými schopnostmi či šarmem lidi bez zábran manipuluje, používá, tím méně se cítí ve svém sebevědomí ohrožen.

Na neurofyzilogické úrovni rozlišuje Pankeep (1998) tři druhy neuronálně-hormonálních aktivací agresivního chování s odlišným výrazovým i vztahovým chováním:

1. Systém frustrace – strach spojený s obranou či protiútokem, jež je velice emoční a často i nekoordinovaný.
2. Agrese lovce oběti, jež je spojena s pozitivním afektem radosti, stimulace, zvědavosti a s hledáním (potravy); pronásledování se děje kordionovaně, tiše.
3. Agrese týkající se hierarchie, dominantní role; nejzřetelnější u mužského pohlaví.

Ona druhá agrese lovce může vyústit v nejdestruktivnější formu, protože je nejméně spontánní, neslouží přímo k obraně, zachování rodu a sociálnímu pořádku, je promyšlená a nejvíce svobodná (vy-mknutá instinktivnímu chování).

Podobně jako u Konrada Lorenze se setkáváme s názorem, že tyto způsoby agrese jsou u lidí v civilizovaných zemích stále méně dostupné ve formě individuálního jednání, neboť monopol moci (soudy, policie) byl delegován na stát a sotva si kdo může vyřídit konflikty s jiným sám, podle vlastních představ.

Potlačení empatie a následné agresivní chování může mít i jiné, neagresivní psychologické cíle. Je to např. dosažení pocitu naprostého bezpečí, nedotknutelnosti, či dokonce znovunastolení pošramoceného sebevědomí, kompenzace pocitu méněcennosti – např. mocí nad druhými. O tom však pojednáme v odstavci o druzích agrese a o agresi coby reakci na ohrožení či frustraci. Nyní se vraťme k diskutované teorii vrozené, přirozené agrese.

Pro Melanii Kleinovou (1937) má „primární sadismus“, řekněme spíše agresivní zmocňování se předmětů a osob, zásadní význam pro vyvíjející se dítě. To si „nelítostně“ bere vše co potřebuje, na základě toho to introjikuje (zvnitřňuje) a vytváří tak psychické představy (struktury) interakcí s důležitými vztahovými osobami. Na rozdíl od psychologické představy pouhého vnímání, respektive explorativního manipulování s objekty a učení, pozorovala Melanie Kleinová ve vývoji malých dětí mnohem mohutnější dynamiku přivlastňování si okolního světa. Ten je v jednu chvíli naplněn vším, co dítě potřebuje, jindy se jeví nepřátelský, neposkytující okamžité uspokojení; to vše je zabarveno typickou fantazií dítěte, úzce související s jeho závislou nemohoucí životní situací. Proto často propadá bezmocnému vzteku při frustraci a závidí, ze které si samo nemůže pomoci; matka, když před chvílí dítě obšťastnila či nakrmila, není v příštím okamžiku nepohody k dispozici, či neví, co ještě nemluvící dítě chce: navíc není toto schopno vzniklou agresi použít ke smysluplnému jednání, ani ji připustit ve vztahu k matce, kterou tak nutně potřebuje. Proto si pomůže jejím rozštěpením na dobrou matku, která je láskyplná, má se s dítětem ráda, a zlou sobeckou matku, do níž může projikovat všechnu svou frustrační agresi, resp. nechápe, proč maminka, jež všechno potřebné má, to nedává, proč si to nechává pro sebe – tak se rodí destruktivní závist. Z hlediska adaptace, přežití, se jedná o první kategorizaci světa na dobrý, poskytující uspokojení, jenž je vyhledáván, a na špatný, frustrující, ve kterém se bojuje o přežití (tzv. paranoidní pozice).

V dalším průběhu života je dítě stále více schopno vnímat svět realističtěji, komplexněji, takže v tzv. depresivní pozici s bolestí sezná, že něžná matka uspokojující všechny jeho potřeby je občas frustruje, chce, aby si pomohlo samo, jindy na ně nemá hned čas, neboť má

sama dost svých starostí, myslí též na sebe, svého muže, sourozence dítěte apod. Dítě si uvědomí, že jeho agrese proti „zlé matce“ se týkají i jeho dobré, resp. jediné skutečné matky, je tím zaskočeno až ořteseno; uvědomuje si, že jeho rozštěpené vnímání neodpovídá skutečnosti, kterou si zkreslilo, že se jedná o jeho vlastní reakce na okamžité neuspokojení potřeb, objevují se první známky lítosti a viny se snahou po udobření maminky.

Domnívám se, že z vývojového, ale i ze sociálně psychologického hlediska je toto agresivní vztahové chování úzce spjata s dyadickou životní situací v prvním roce života. V prvním roce života disponuje dítě kapacitou pouze pro jeden vztah, v němž vnímá vždy jen jednu stranu interakce. Z toho vyplývá ona tendence: buď já, nebo ty. Neexistuje třetí (či další) alternativa. Ta vzniká teprve když se mezi druhým a třetím rokem života vytvoří schopnost zvládnout, zpracovat první sociální, tj. triadickou situaci s někým, kdo vnese do vzniklých meziosobních situací nové hledisko, což bývá (a měl by být) v naší kulturní oblasti otec. Ten je vnímán sice jako vetřelec ve vztahu mezi matkou a dítětem, na druhé straně i jako osvoboditel z příliš těsného všeobjímajícího a kontrolujícího vztahu s matkou. Na zpracování této problematiky je dítě připraveno až v průběhu separační fáze, je-li podporována jeho individuace. Zároveň se učí i řeči, jež mu je nápomocna k ozřejmování různých hledisek, a též se odpoutává od bezprostředního (např. slepě agresivního) reagování. Tím přestane být původní nereflektovaná představa samozřejmá a jediné možná. Zároveň se otec stane i dalším vzorem, který dítě do sebe nasává, což mu umožňuje chovat se poněkud agresivněji, ale i realističtěji (pokud možno spravedlivě), což dítěti skrze nápodobu umožní takovýmto sociálním způsobem svou agresivitu kanalizovat.

Je zde jistá analogie s teorií vzniku psychosomatických příznaků: tam, kde se do fyziologické, reflexní senzomotorické reakce mezi vnímání a reaktivní motorickou odpověď nevmezeří rozvaha, vázaná na uvědomění a řeč, tam nedojde k cílesměrnému chování, odpověď zůstane na preverbální, tělesné úrovni. Kupříkladu analytická psychoterapie se snaží řešit tento problém rozvolněním takovýchto automatických spojení pomocí doporučení volných asociací. Zde by-

chom mohli použít termínu „analytická destrukce“, jež by mohla opravdu působit destruktivně u labilních osobností či u lidí nacházejících se v akutní krizové situaci. Jistá krize tím má být opravdu vyvolána, jejím výsledkem by mělo být plné uvědomění si těchto vlastních automatických reakcí, jejich významovosti oproti dosavadní samozřejmosti.

Jinými slovy: teprve zdvojení světa, jeho uvědomění, jeho reprezentace v našem vědomí nás zbaví nutnosti instinktivního chování a poskytne volitelnost, svobodu jednání. Zároveň nám to však vezme původní panenskou, veškeré odpovědnosti a nutnosti volby zbavenou spontaneitu, raně dětskou bezstarostnost.

Pakliže dítě zůstane i nadále ve výchovném kontaktu jenom s matkou, v této době vytváření jeho identity, internalizuje tuto dyadickou vztahovou dynamiku: osobnost i charakter si lze totiž nejlépe představit jako dynamickou paměť dosavadních vztahových zkušeností, příslušného chování i postojů. Když se stane základem osobnosti, našeho životního pocitu a jednání pouze dyadická vztahová zkušenost, pak je z toho všešlé sebezprožívání vnímáno jako nereflektovaná danost, dle níž člověk vnímá a reaguje na okolí (např. dle principu Všechno, nebo nic, Kdo není se mnou, je proti mně) a i agrese je užívána coby obrana vlastní pozice, identity. Pakliže například převažovala agrese proti vlastní osobě – a takováto „normální“ traumatická zkušenost je internalizována, pak je obhajována identita věčného obětování se, zatracování se, potlačování vlastních přání a sebezpoškození.

V oné dyadické situaci jde o konflikt mezi nárokem na absolutnost, absolutní kongruenci oproti disonanci; na dosažení určitého stavu přinášejícího sebejistotu a uspokojování potřeb známým způsobem, o znovunastolení důvěrně známé vztahovosti a mezi vzdáním se pouze svého subjektivního vidění světa, o jakési propuštění druhého ze svého navyklého porozumění. Winnicott (1974) hovoří dokonce o nutnosti zničení objektu, tj. jeho jemu přisuzované subjektivní významovosti (jen takto subjektivně vnímáme okolní svět a nikoli jako věci o sobě). V tomto okamžiku se dostaví často obtížně snesitelná úzkost z osamění, z prázdna, z nejistoty, nebytí až smrti. Avšak po překonání tohoto momentu se může člověk dočkat osvobuzujícího zážitku, že vzdání se, tj. ztráta dosavadní významovosti

světa, neznamená jeho zánik ani nevede k vlastní dezorientaci, že to jak on sám, tak i druzí přežili. Ba naopak: druhý se objeví ve své pravé, totiž své vlastní podobě, jsoucnosti; vzájemná subjektivita bez tendence po zmocnění se druhého, nezkršená interakce znamená skutečné vzájemné poznání se, teprve pak se otvírá možnost prožití opravdového, nevynuceného vztahu. Je to jako při hře na schovávanou, kdy se dostaví radost, že i po přerušení viditelného stavu je druhý stále zde. Jistá podobnost je i ve snaze jogínů a zenbuddhistů odpoutat se od reality, od svých žádostivostí, dosáhnout stavu ničeho, v kterémžto okamžiku se svět zjeví ve své skutečné, nezkršené a plné podobě, v novém světle, je dosažen stav nirvány. Na jiném místě (Poněšický, 2004) jsem dal tento aspekt do spojitosti s psychoanalytickou psychoterapií a příslušnou teorií učení: jde o to vzdát se dosavadních, zde většinou maladaptivních vzorců chování (jež vedou k psychickým poruchám, úzkostem, depresím, toxikomanii) s následnou možností vnímat realitu nezkršeně, což umožňuje optimálnější, smysluplné či cíledosahující chování. Zároveň jsem navrhl po dosažení stadia dostatečného sebepoznání (a z něj vyplývajících souvislostí týkajících se vzniku neuróz či psychosomatických onemocnění) zapomenout na svůj obraz sebe sama (coby berlu ve službách identitního chování) a soustředit se pouze na věc, problém, vztah, řešení, aniž by hrála roli vlastní ješitnost. Analogicky doporučil Freud terapeutům, aby se v průběhu analytického dění vzdali myšlení na teorie a soustředili se pouze na vztah s pacientem.

F. S. Perls (1969) považuje destruktivní tendenci za přirozenou funkci ega, vyvíjející se z původního psychosomatického základu kousání. Na psychologické úrovni to znamená potýkání se s tím, co nás potkává; je nutná analýza a promyšlené zhodnocení určité situace, otestované případnou kritikou, kritickým ohledáním, abychom zjistili, zda nám její přijetí prospěje či nikoliv, do jaké míry a za jakých podmínek něco přijmeme atd. Lidé, u kterých se tato „figura“ setkání s realitou nedostane do popředí, kteří se kritickému zkoumání reality vyhýbají, ji přijímají „nestrávenou“; tyto lidé se vyznačují na somatické úrovni hltavým jedením v kusech (či hltavým pitím), na což reaguje žaludek a dvanácterník vyšší sekrecí žaludeční šťávy a často vředovou nemocí. Na psychologické úrovni jsou takoví lidé charakterizováni netrpě-

livostí, tendencí co nejrychleji dosáhnout harmonie, splynout s realitou (s matčíným prsem). Potlačení této zdravé agrese, zvláště v situacích, kdy je třeba reagovat na frustraci, vede k nahromadění agresivního napětí. To se děje například následkem harmonické výchovy, vytvářením odpovídajícího svědomí, později sledováním nedostupných ideálů, jejichž druhou stránkou je potlačení biologických (nižších) potřeb. Navíc vedou tyto „nerozkousané“ zážitky k tendenci je přece jenom strávit (podřídít se přes vlastní výhrady a námitky), k další nespokojenosti, k opovrhování sebou samým, k další frustraci a nárůstu vzteku. Právě neurózy jsou charakterizovány nepřiznáním si vlastních potřeb a následně vyhýbáním se konfrontujícímu kontaktu, s nejrůznějšími omluvami typu: člověk se neodváží... místo já se bojím; ve skupinové terapii řekne pacient: ztratil jsem důvěru v lidi... vyhýbaje se konfrontaci se situací zde a nyní, místo aby řekl: nikomu z vás zde nedůvěřuji. Oproti Melanii Kleinové se nejedná o neustále se znovu projevující nevědomou pudovost, nýbrž o jáské konstruktivní přisvojování si světa, zprvu narážením na něj, jeho destrukcí za účelem nové konstrukce; jeho zkoušením co vydrží, to jest jaký je. Psychosomatický základ v kousání lze doplnit tím, co se dále s potravou v těle děje: v jejím rozložení na jednotlivé živiny, teprve pak může nastat jejich vstřebání a z nich znovuvýstavba či náhrada opotřebovaných tkání.

Ještě složitější kořeny má agrese ve vztahu mužů mezi sebou i k druhému pohlaví (Poněšický, 2003) – ta je totiž jak ve službách vlastní identity, tak i boje proti původní ženské identitě; zároveň jsou muži na základě své tělesné i hormonální výbavy agresivnější než ženy. Počátek tvorby jejich osobnosti je ve značné míře formován vztahovými zkušenostmi s matkou. Ta se stane i jejich přirozeným vzorem, od kterého se učí a přebírají ve smyslu rostoucí samostatnosti stále více činností, toho, co dosud pro ně musela dělat. V důsledku a uvědomění si své jinakosti (na základě zrání, sebevědomí, získání řeči, sebezpozorování i zpětných vazeb od okolí) se chlapec přeorientoává, vidí se spíše v otci, bojuje proti původnímu ženskému prvku v sobě. Pomáhá si výše zmíněnou dezidentifikací s dívkami a ženami, jsou mu cizí, nevypočitatelné, ať již andělé, nerozumné bytosti, či čarodějnice. Ale i matkám se stává syn méně blízký, lépe řečeno méně spřízněný než dcery (do nichž více „vidí“ a tudíž je i víc usměr-

ňují a kontrolují), nechávají jim více svobody v jejich přirozeně agresivnějším potenciálu, než je tomu u dcer. Muž se i později, v partnerství, brání možnosti se opět dostat do tenat ženy (které se o to často rafinovanými způsoby snaží, což je opět jejich forma agrese) a snaží se získat nad nimi – i nad světovým děním vůbec – moc. Jedná se totiž o agresi, jejíž cíl není destrukce či někomu ubližovat, nýbrž je ve službách zachování, popřípadě ubránění vlastní mužské identity.

Ze zcela jiných než vyloženě psychologických pozic postuluje vůli k moci, k panování a podmaňování přírody i lidí Friedrich Nietzsche (1886). Jeho „vůle k moci“ je jakási směs přirozené agrese, síly a zdravé jáské tendence po přisvojení a přizpůsobení si světa sobě samému, po nezávislém životě, dostatečném prostoru k seberealizaci a sebepotvrzení i ke zvládnání různých situací. Je pro něj přirozené, že silnější a schopnější jedinci vládnou slabším, méně inteligentním nebo lenivějším. Demokracii s ideou rovnosti a rovnoprávnosti, stejně jako socialismus a křesťanství považuje za ideologie slabých a utlačovaných, za jejich pomstu na schopných, bohatých a mocných. Poukazuje na to, že i těmto lidem, kteří dávají najevo svůj altruismus a solidárnost, jde koneckonců o to samé, o revoluci, o vládu či o konečné vítězství s odměnou v posmrtném životě. Domnívá se tudíž, že tato vůle k moci je totožná s vůlí k přežití, k životu a že je upřímnější jí otevřeně přitakat než ji potlačovat, respektive dělat z nouze ctnost, neboť poté se dokonce projevuje o to zhoubněji.

Z psychologického hlediska lze považovat za částečně získanou a zčásti vrozenou instanci odpovědnou za onu „lovčí“ charakterovou agresivitu takzvané nadjá. Jedná se o jakousi antropologickou danost v nás, typicky lidskou schopnost tvořit historii a přenášet kulturu včetně norem chování z generace na generaci. Tato nám vlastní sebeřídící síla hraje tím větší roli, čím více byla potlačována naše živočišnost, včetně agresivity – ta se však městná, kromě toho jí chybí naučené možnosti se sociálně projevit, a proto musí být tím více držena na uzdě; její síla (takzvané ono) vplývá do nadjá. Tomu odpovídá komplementární zkušenost, že jak bylo s někým zacháze-